

Rajankäyntiä erilleen ja yhteen kirjoittamisesta

Raja yhdyssanan ja sanaliiton välillä on usein epäselvä. Kielioppimme tarjoavat tueksi kolme pääsääntöä:

1) Jos kahdesta yhteen kuuluvasta substantiivista edellinen on nominatiivimuotoinen, sanat on kirjoitettava yhteen (*maitokauppa, tulipalo, henkivakuutus*).

2) Jos ensimmäinen sana on genetiivissä oleva substantiivi, joka jälkimmäistä määrittäen muodostaa tämän kanssa vaikiintuneen nimityksen, sanat on kirjoitettava yhteen (*sateensuoja*).

3) Jos alkuosa on nominatiivissa tai genetiivissä oleva adjektiivi, pronomini tai numeraali ja jälkiosa *-inen-* loppuinen adjektiivi, sanat on kirjoitettava yhteen (*isokokoinen, jokapäiväinen, senaikainen, hyväntapainen*).

Pahana virheenä on aina pidetty sitä, että nominatiivissa oleva määriteosa erotetaan perusosastaan. Sen sijaan genetiivialkuisten yhtymien muodostus riippuu asiasisällöstä, ja niinpä raja yhdyssanan ja sanaliiton välillä on useinkin tulkinnanvarainen.

»Muistan kun patsas oli paljastettu ja uusi kenraalikuvernööri, joka tulkkinsa kanssa käveli paljon *eripuolilla* kaupunkia, saapui kerran Lönnrotin patsaan luokse.»
»*Viimeaikoina* on kaupunkeihin uudelleen syttynyt mainosvaloja energiaa tuhlaamaan.»
»Jos eduskunta tekee sen [rati-

fioinnin] marraskuun aikana, tulee sopimus voimaan jo *ensivuoden* alusta.» Näissä virkkeissä taipumattomat adjektiivinluonteiset sanat *eri, viime* ja *ensi* on kirjoitettu yhteen pääsanansa kanssa. Tällainen kirjoitustapa näyttää viime aikoina saaneen yhä enemmän suosiota. Muistiinpanoisani on lisäesimerkkejä samanlaisista »yhdyssanoista» (poimittu sanomalehdistä ja iltaopiskelijoiden aineista): *erimaihin, ensikauden, tosisairaiden, viimepäivien, viimeviikolla, viimepäivien* jne. Pääsanana oleva nomini on joutunut yhdyssanan perusosaksi. Kirjoittajien mielessä on kenties ollut muistikuva ohjeesta, jonka mukaan yhdyssanan tuntee siitä, ettei sen osien väliin voi lisätä mitään; *-kin-*liitepartikkelin ja possessiivisuffiksin avulla voi helposti nähdä, onko kysymys sanaliitosta vai yhdyssanasta. Esim. ei voi sanoa »kirjakin-kauppa» vaan on sanottava *kirjakauppakin*, ei myöskään »hänen kirjansakauppa» vaan *hänen kirjakauppansa*. Taipumattomat adjektiivit *aika, ensi, eri, joka, kelpo, koko, melko, pikku, tosi* ja *viime* muodostavat pääsanansa kanssa useimmiten niin kiinteän sanaliiton, ettei väliin voi lisätä mitään luontevuuden kärsimättä. Ei voi sanoa esim. »eri kaikkiin maihin», vaan on sanottava *kaikkiin eri maihin*; ei »ensikin vuonna» vaan *ensi vuonnakin*. Tästä substantiivin ja taipumattoman sanan kiinteästä yhteenkuuluvuudesta (määrite pyrkii mahdollisimman lähelle pääsanaa ikään kuin sekaannusten välttämiseksi) seuraa, että nominatiivinen määrite tajutaan painoltaan vähäiseksi,

prefiksinomaiseksi sanaksi, mikä myös halutaan osoittaa kirjoituksessa.

Ohjeeksi on annettu, että taipumattomat määritteet *aika*, *ensi* jne. kirjoitetaan yleensä pääsanasta erilleen. Yhdyssana on kuitenkin kyseessä silloin, kun osien muodostamalla kokonaisuudella on vaikiintunut merkitys, joka poikkeaa vastaavan sanaliiton merkityksestä, esim. *ensiesitys* 'ensimmäinen esitys' (vrt. *ensi esitys* 'seuraava esitys'), *pikkuserkku* (vrt. *pikku serkku* 'pieni serkku'). Yhteen kirjoitetaan myös silloin, jos pääsanaan liittyy johdin, esim. *erinäköinen*, *jokapäiväinen*, *viimeaikainen*. (Ks. esim. Ikola, *Nykysuomen käsikirja* s. 116, 118, 119.) Mainitunlaiset tutut yhdyssanat, joiden perusosana on substantiivi tai adjektiivi (*aikaihminen*, *pikkuauto*, *pikkutarkka*, *tosiseikka* jne.), ovat varmasti vaikuttamassa siihen, että taipumaton sana kirjoitetaan pääsanansa kanssa yhteen tapauksessa kuin tapauksessa.

Edellä käsiteltyjen nomini-ilmausten lisäksi taipumaton adjektiivinluonteinen sana voi olla osana partikkeli-ilmauksessa, esim. *aika lailla*, *melko tavalla* jne. Myös tällaiset sanaliitot näyttävät jäävän usein ilman sananväliä: *erilaillla*, *aikataavalla*, *jokataapauksessa*, *kokolaillla*, *melkolaillla* jne. Osaltaan näiden ilmausten kirjoitusasun horjumiseen vaikuttaa ehkä se, että mainitut, nykyisin selvät sanaliittotapaukset kirjoitettiin vanhemmassa kirjallisuudessa aivan yleisesti yhteen. Näin ollen myös Nykysuomen sanakirja, joka on paitsi normatiivinen myös osin deskriptiivinen hakuteos, sisältää näitä vanhentuneita yhdyssanoja.

Nykysuomen sanakirjassa on yhteensä n. 530 yhdyssanaa, joiden määritesana on taipumaton adjektiivinluonteinen sana. Useimmiten taipumaton sana on määriteosana nomini-ilmauksessa, kuten seuraavasta taulukosta ilmenee:

	Nomini-ilm.	Part.-ilm.	Yht.
aika	8 ¹	2	10
ensi	29	—	29
eri	85	2	87
joka	26	1	27
kelpo	1	2	3
koko	58	1	59
melko	—	1	1
pikku	261 ²	2	263
tosi	34	1	35
viime	16	1	17
Yhteensä	516	13	529

Noin kolmannes nomini-ilmauksista on *-inen*-adjektiiveja, loput tulkinnanvaraisia yhdysadjektiiveja ja *-substantiiveja*. Tulkinnanvaraisella tarkoitetaan niitä tapauksia, joissa perusosana on useimmiten substantiivi ja joiden merkitys määräytyy sen mukaan, miten sana on kirjoitettu (vrt. edellä). Luonteenomaista näyttää olevan, että *eri*, *joka* ja *viime* liittyvät kernaaimmin *-inen*-adjektiiviin. Näissä artikkeleissa on vain jokunen substantiivi, esim. *erioikeus*, *eripainos*, *jokamies*. *Ensi* suosi ainakin tämän yhdyssana-aineksen perusteella samalla tavoin substantiivia kuin *-inen*-adjektiiviäkin; substantiiveista mainittakoon esim. *ensikonsertti*, *ensisynnyttäjä*, *ensivaikutelma*. *Koko*, *pikku* ja *tosi* -alkuiset yhdysnominit ovat suurelta osin sellaisia, että ne esiintyvät yleisesti sekä yhdysosanana että sanaliittona, esim. *kokoaskel*, *kokomaito*, *pikkukauppa*, *pikkuleipä*, *tosiasia*, *tosikertomus*. Puhutussa kielessä painotus on näissä tapauksissa ratkaiseva, vaikka onkin selvää, että horjuntatapauksissa painokin horjuu eikä siis pysty olemaan kirjoittajan tukena. Joka tapauksessa: *eripainos* on aivan muuta kuin *eripainos*, *pikkuleipä* eri leivonnainen kuin *pikku leipä*, *koko maito* voi olla 2-prosenttista mutta *kokomaito* ei jne. Useiden taipumattomalla adjektiivilla alkavien yhdyssanojen kohdalla on NS:ssa merkintä »myös erikseen» (myös ♣). Tätä tapaa on käytetty artikke-

¹ Nomini-ilmauksiin olen laskenut verbin *aikaihmistyä* ja adverbien *aikaihmisittäin*.

² Tässä ryhmässä on adverbi *pikkutakkisilla*.

leissa *ensi-*, *koko-* ja *tosi-*; sen sijaan artikkelissa *pikku-*, joka on laajin, ei viitata lainkaan sanaliiton muodostamisen mahdollisuuteen. Tilanne on melkoisen kirjava. Asiaa saattaisi auttaa, jos tarkistettaisiin uudelleen, mitkä ovat todellisia nykykielessä esiintyviä yhdyssanoja. Kokonaan jäisivät pois esim. monet *pikku-*alkuiset sanat (*pikkutilallinen* pro *pienitilallinen*, *pikkuviljelijä* pro *pienviljelijä*), *viime-*mainittu pro *viimeksi mainittu*, *kelpomies* jne. Samalla voisi harkita, onko merkintätapa (myös ~) tarkoituksenmukainen; onhan yhdyssanalla aivan eri merkitys kuin sanaliitolla.

Partikkeli-ilmauksia, jotka sisältävät taipumattoman adjektiivin, on NS:ssa vähän. Kuten aikaisemmin on jo ollut puheena, nämä partikkeli-ilmaukset oli vanhemmassa kirjallisuudessa tapana kirjoittaa yhteen. Niinpä NS:ssakin on seuraavanlaisia hakusanoja: *aikalailta*, *aikataavalla*, *erilailta*, *jokatapauskessa*, *kelpolailta*, *kelpotavalla*, *kokolailta*, *melkolailta*, *viimekädessä*. Jokaisen kohdalla on kyllä merkintä »par. erikseen» (par. ~), mikä viittaa toivottuun käytäntöön, mutta epäilemättä nämä yhdysadverbit ovat pitkän aikaa olleet mallina monille kirjoittajille. Ja kun sen lisäksi kielessä on näinkin runsaasti yhdysnomineja, joiden määräiteosana on *aika*, *ensi*, *eri* jne., on näiden taipumattomien sanojen asema itsenäisenä sanana helposti voinut hämärtyä.

Toinen nykyisin yleinen kirjoitusvirhe on, että eri sijamuodoissa olevat *tämä*, *se* ja *mikä* -pronominit kirjoitetaan yhteen pääsanansa kanssa: *tällähetkellä*, *tästäpäivästä lähtien*, *tämänpäivän ihminen*, *senlisäksi*, *sillatavalla*, *senverran*, *sensijaan*, *millävälän* jne. Tuntuu siltä, että mitä useammin toistuva tällainen sanaliitto on, sitä varmemmin voi odottaa yhdyssanaa. On todennäköistä, että attribuutin painottomuus tai vähäinen paino vaikuttaa kirjoitustavan valintaan.

Virheelliset *tämä*, *se* ja *mikä* -alkuiset yhdyssanat voi jakaa kahteen ryhmään. Ensiksikin pronomini voi liittyä samassa sijassa olevaan substantiiviin, esim. *tällä-*

hetkellä, *tämänpäivän*. Jos sanaliitto on saamassa fraasin luonteen, uuden kiteytyneen merkityksen (*tämä päivä* 'nykypäivä', *tämä hetki* 'nykyaika, nykyhetki'), muodostetaan halukkaasti yhdyssana. Virhe tehdään useimmiten juurisilloin, kun substantiivi on jokin aikaa ilmaiseva sana tai jokin *tapa-*sanana lähisukuinen ilmaus (*laji*, *keino* jne.). Virheellinen kirjoitustapa hakeutuu näköjään määräyhteyksiin; kun kirjoitetaan *erilailta*, *melkotavalla*, tuntuu ilmeisesti luonnolliselta kirjoittaa myös *tällälailta*, *millätavalla*.

Kun pronomini liittyy postpositioon, sanat kirjoitetaan mielellään yhteen: *senlisäksi*, *minkäverran*, *sensijaan* jne. Nykyisin kuitenkin suositetaan, että partikkelit kirjoitetaan erilleen muista sanoista ja toisistaan. Pronomini ei muodoltaan eroa samassa asemassa olevasta substantiivista, mutta pronominin painottomuus houkuttelee valitsemaan yhdyssanan. Sitä paitsi Nykysuomen sanakirjan kirjoitustapa jättää tavallisen sanakirjan käyttäjän epävarmaksi. Hakusanoina esiintyvät nimittäin mm. *tämäntästä*, *tämänvuoksi*, *minkäjälkeen*, *minkätakia*, *minkätähden*, *senpuolesta*, *sentakia*, *senverran*, *senvuoksi*, *siitäpitäen*, *sitäennen*, *sitämyöten*, *sitäpaitsi*, *sitävarten*, *sitävastoin*. Kaikkien näiden sanojen perään on tosin lisätty huomautus »par. erikseen», joka on tarkoitettu suositukseksi, mutta kun lupa on annettu ja teksti lihavalla painettu, on uskottavaa, että tämä tukee yhdyssanan valintaa sanaliiton tapioiksi.

Pirkko Nuolijärvi